

NÅGRA SYNPUNKTER

PÅ BEFOLKNINGSUTVECKLINGEN UNDER DE SENASTE ÅREN

Av professor CARL-ERIK QUENSEL, Lund

NÄR 1945 års befolkningsciffror för några månader sedan framlades kunde det med fog sägas att 1945 var ett rekordår. Aldrig tillförne hade ökningen av folkmängden varit så stor, över 70,000. Med en naturlig folkökning på 62,000 och ett inflyttningsöverskott på mer än 10,000 kan det sägas att de dystra profetiorna om en folkminskning undanskymts och förlorat sin betydelse. Professor Brisman har i G. H. T. förfäktat den åsikten att allt tal om folkminskning måste anses vara föråldrat och inaktuellt. Under teknad ställer sig emellertid avvaktande, av skäl som måhända framgår något senare.

En kommentar till utvecklingen under de sju krigsåren 1939—1945 torde vara på sin plats, varvid följande sammanställning över de viktigaste data må tjäna som bakgrund.

Befolkningsrörelsen i Sverige 1939—1945.

År	Antal vigda	Antal födda	Antal döda	Nativitets- överskott	Inflyttnings- överskott
1939	61,373	97,380	72,876	24,504	3,598
1940	59,166	95,778	72,748	23,030	3,674
1941	58,102	99,727	71,910	27,817	3,153
1942	63,659	113,961	63,741	50,220	2,113
1943	61,589	124,921	65,799	59,122	5,562
1944	63,450	133,167	71,147	62,020	12,791
1945	63,108	133,793	71,194	62,599	12,865

Siffrorna antyda först och främst att Sverige blivit ett inflyttningsland, vilket emellertid varit fallet ända sedan år 1931. Nu skall man dock icke fästa alltför stort avseende vid de ovan framlagda siffrorna och särskilt icke siffrorna för de sista åren. Ty

den svenska statistiken redovisar som inflyttade blott de personer, som blivit kyrkoskrivna i svenska församlingar och som utflyttade blott de personer, som begärt utflyttningsbetyg till utlandet. Antalet utlänningar, som för längre eller kortare tid kommit till Sverige, framgår icke av dessa siffror. Många av flyktingarna ha icke kyrkoskrivits i Sverige och kommer därigenom icke än in i befolkningsstatistikens siffror och många flytta tillbaka utan att begära utflyttningsbetyg. Statistiken över antalet utlänningar visar också helt andra siffror.

Det är möjligt att de två sista årens stora inflyttningsöverskott blott är en temporär företeelse och att det snart kan upphöra, allt efter tidsläget. Siffran över antalet emigranter år 1945, 8,300 mot 550 år 1944, visar att utflyttningen kraftigt ökade vid krigsslutet. Hittillsvarande inflyttningsöverskott har emellertid knappast något samband med den brist på arbetskraft, som konstateras allt mer och vilken har föranlett diskussioner och utredning om organiserad invandring. Den stora frågan därvid är emellertid den: vilka länder kunna släppa till arbetskraft? De andra skandinaviska länderna kunna knappast komma i fråga, även om för närvarande många äro villiga att därifrån komma till Sverige. England, Frankrike och Polen torde icke ha större möjligheter att lämna arbetskraft till Sverige; ifrån Tyskland torde möjlighet finnas att erhålla kvinnlig arbetskraft men den torde icke vara välsedd. Kvar står egentligen endast de sydeuropeiska länderna, bl. a. Italien eller färgade raser.

Väl så intressant är förändringen i dödlighet. Det normala antalet dödsfall under decenniet 1931—1940 var omkring 73,000 årligen och de två första krigsåren 1939—1940 uppvisa normala siffror. Den verkliga förbättringen i dödlighet kommer icke fullt tillsynes i siffrorna över antalet dödsfall, enär befolkningens för-gubbning, d. v. s. den ökade andelen av de högre åldersklasserna, innebär att mot ett oförändrat antal döda svarar en successiv förbättring av mortaliteten. Under det sista kvartalet 1941 är emellertid dödligheten lägre än normalt och år 1942 uppvisar det hittills lägsta relativa dödstalet, under 1 % av befolkningen. 1943 års siffra ligger blott obetydligt över 1942 års siffra. Åren 1944 och 1945 har emellertid dödstalet stigit till den förutvarande normala siffran.

De närmare orsakerna till den låga dödligheten äro väl ännu icke klarlagda och endast ett mera ingående studium av döds-orsaksstatistiken kan måhända medföra klarhet. Så mycket är

säkert att sänkningen av dödlighet till tiden sammanfaller med den skärpta ransoneringen (se bl. a. artiklar i Svensk läkartidning 46, 1944 och 22, 1946). Sålunda har professor G. Nyström diskuterat sambandet mellan ransoneringar och dödlighet i olika sjukdomar och därvid kommit till den slutsatsen att det icke direkt kan bevisas att livsmedelsransoneringen varit en väsentlig orsak till den låga dödligheten. »Men vi kunna vara berättigade att påstå», slutar Nyström, »att densamma icke varit oförenlig med den bästa hälsa vårt folk åtnjutit så långt vi därom äga kännedom.»

Dessutom observeras att dödligheten i städerna under åren 1942—1943 av undertecknad bedömes till att ha varit lägre än på landsbygden medan det motsatta förhållandet är mera normalt. Om hela rikets dödlighet åren 1936—1940 = 100, så var den åren 1942—1943 på landsbygden 82 och i städerna 81 mot 95 och 98 åren 1939—1940. I städerna ha ransoneringarna varit mest kännbara.

Dödligheten i första levnadsåret har också haft ett gynnsamt förlopp. Barndödligheten (i första levnadsåret) har under krigsåren 1942—1945 varierat omkring eller obetydligt under 3 %, medan siffran 1931—1935 var 5 % och 1936—1940 var något över 4 %. Som professor Gyllensvärd starkt framhållit har dödföddheten och tidigdödligheten (= dödligheten i första levnadsveckan) under innevarande århundrade varit stadd i svag men dock tydlig ökning, av orsaker som icke äro klarlagda. Den förklaring, som Gyllensvärd lämnar, den ökade frekvensen av antalet födelser å barnbördshus, torde näppeligen delas av någon annan i landet. Under krigsåren har emellertid även denna stegring upphört och förbytts i en nedgång så att dödföddhet och tidigdödlighet numera uppvisa de lägsta siffrorna sedan sekelskiftet. Möjligen skulle denna glädjande företeelse tillskrivas tillkomsten av mödrabidragen med åtföljande skyddsåtgärder för blivande mödrar.

Denna kraftiga nedgång av barndödligheten och tidigdödligheten måste betraktas som ett av de mera glädjande dragen i den svenska befolkningsutvecklingen. Den visar att krisförhållandena icke haft någon inverkan på de yngstas levnadsförhållanden och att de socialåtgärder, som vidtagits, haft effekt.

Giftermålsstatistiken visar att antalet vigslar fortfarande håller sig omkring 60,000 per år. Från värden något över 40,000 omkring 1930 steg antalet successivt till dess antalet år 1939 var 61,000 och de två sista åren har det varit över 63,000. Det är förvånansvärt att siffran bibehållits på denna höga nivå under så många år,

enär antalet ogifta kvinnor i giftermålsåldrarna stadigt sjunker. Två faktorer må nämnas, som var för sig om än obetydligt bidrager till att hålla antalet giftermål uppe. Den ena är den år för år ökade skilsmässofrekvensen med snart åtföljande omgiften som följd. Vissa siffror från 1920-talet ge vid handen att ungefär hälften av skilsmässorna då följdes av omgiften inom ett eller två år. Man finner också att antalet ånyo vigda förut fränskilda stiger kraftigt. Från i genomsnitt årligen omkring 350 ånyo vigda förut fränskilda män under perioden 1911—1920 fördubblas siffran under nästa tioårsperiod och stiger sedan till 1,500 årligen 1931—1940. Siffrorna för år 1942 och 1943 visa att stegringen fortsätter och är nu uppe i 2,600 (år 1942) och 2,900 (år 1943). Då antalet skilsmässor var över 5,500 år 1945 mot omkring 4,200 1942 och 4,750 år 1943 kan man förvänta att vigslar av förut fränskilda ökat ytterligare och denna faktor bidrager därför till att hålla giftermåls-talet uppe.

Den andra faktorn, som orsakat stegringen, är den kraftigt ökade giftermålsfrekvensen i de lägsta åldersgrupperna. Vid 25 års ålder var år 1943 nära 55 % av samtliga kvinnor gifta, 1940 var siffran 48 % och 1935 37 %. Numera torde den kunna skattas till 60 %. Särskilt intresse erbjuder åldrarna under 18 år (för kvinnan) där K. Maj:ts dispens erfordras för vigsel. Antalet vigslar var under perioden 1921—1930 omkring 80 stycken årligen, steg under nästa tioårsperiod till 120 stycken och siffrorna för vart och ett av de fyra åren 1940—1943 ha varit 196, 211, 306, och 396. Spridda upp-gifter giva vid handen att stegringen fortsatt under de sista åren.

Ökningen av dessa dispensgiftermål föranleder till vissa betraktelser. Anledningen är praktiskt taget endast en, legalisering av ett väntat barn. I så fall skulle man ha kunnat förvänta att antalet utom äktenskapet födda barn skulle minska för dessa åldrar genom att flera legitimeras genom vigseln. Så är dock icke fallet. Uträknas antalet mödrar med barn utom äktenskap och antalet vigda kvinnor under 18 år i relation till folkmängden ogifta kvinnor i åldern 15—18 år erhållas nedanstående tal.

Dessa siffror skulle eventuellt kunna tjäna som ett mått på ungdomens moral. 1940, det första egentliga krigsåret, nåddes maximum i fråga om antalet födelser utom äktenskapet, men totalsiffran 1943 ligger högre. Ökningen är kanske ett uttryck för att man hellre vill föda barnet och att de illegala aborterna i dessa åldrar sjunkit. Kanhända bosättningslånen här ha haft en gynnsam effekt.

Några synpunkter på befolkningsutvecklingen

År	Antal mödrar med barn u. ä.	Antal vigda kvinnor	Summa
	per 1,000 ogifta kvinnor i åldern 15—18 år		
1911—1920	5,5	1,1	6,6
1921—1930	5,4	0,5	5,9
1931—1940	6,0	0,7	6,7
1940	6,7	1,3	8,0
1941	5,6	1,5	7,1
1942	5,7	2,2	7,9
1943	6,1	2,9	9,0

Vad dessa siffror i realiteten än må betyda, böra de dock följas med uppmärksamhet.

Den under senare år höjda skilsmässofrekvensen må också uppfattas som ett i viss mån oroväckande tecken. Den än kraftigare ökningen av antalet skilsmässor, där kontrahenterna äro förhållandevis unga är värd uppmärksamhet. År 1943 var antalet skilda kvinnor under 25 år 449 och antalet skilda män under 30 år 832 av inalles 4,747 upplösta äktenskap. 1937 voro dessa siffror 159 resp. 382 mot inalles 3,128 skilsmässor och 1932 124 resp. 264 på totalt 2,384 skilsmässor. Skilsmässorna ha på 11 år fördubblats till antalet men antalet unga äktenskap ha fyrdubblats bland dem. Som en följd härav har också antalet frånskilda, som ånyo ingår äktenskap ökat kraftigt i de yngre åldrarna. År 1932 var antalet omvigda kvinnor under 25 år blott 22 och antalet omvigda män under 30 år 84 st. 1943 blev siffrorna 160 kvinnor (varav 3 under 20 år) samt 390 män. På sådana grunder kan man starkt betvivla om det ökade antalet giftermål i de yngre åldersklasserna alltid varit särskilt lyckligt och om icke många av dessa äktenskap ingåtts utan allt för stor eftertanke.

En annan nackdel av den tidiga giftermålsåldern må också nämnas. Majoriteten av alla kvinnor gifta sig numera förhållandevis tidigt. Att detta har återverkningar på den nuvarande arbetsmarknadssituationen torde icke behöva påpekas men väl konsekvenserna för framtiden. Barnafödandet i äktenskapen är 10 år efter vigseln rätt minimalt och detta resulterar i att efter 25 års äktenskap många familjer icke ha några minderåriga barn att ta hand om. Med andra ord: så småningom kommer det att finnas ett stort antal gifta kvinnor i 45—50 års åldern utan några hemmavarande minderåriga barn. Hemgöromålen komma då icke att kräva alltför lång tid och deras arbetskraft kan disponeras på

annat sätt. Men hela sin levnad ha de, fränsett några korta år, varit knutna till hem och hemgöromål. Till följd av sitt tidiga giftermål ha de aldrig haft tillfälle till någon längre utbildning, ej heller till någon längre tids sysselsättning före vigseln. När de senare bli befriade från barnuppfostran och hemgöromålen minska blir deras inpassande i arbetslivet svårare än om de före äktenskapet haft längre anställning med åtföljande bättre yrkesvana. Ur den synpunkten kan den tidiga vigselåldern te sig mera olämplig och leda till en mera ensidig inriktning av kvinnans inställning. Om dessa tidiga äktenskap i många fall följas av skilsmässa blir de fränskilda kvinnornas ställning besvärlig.

Födelsetalets förändringar och särskilt den markanta stegringen under åren 1942—1945 erbjuder emellertid det största intresset. Det har blivit en sådan ökning att det av Statistiska Centralbyrån beräknade reproduktionstalet för år 1943 överstigit enhetsvärdet, vilket icke skett sedan år 1925.

Det förefinnes under de tre sista åren en mindre ökning av antalet födelser utom äktenskapet, en ökning, som står i motsats till den sedan tjugo år förhandenvarande minskningen i antalet födelser u. ä. Även antalet födda inom äktenskapets sju första månader har stegrats under de sista åren enligt vad nedanstående data visa.

År	Antal barnafödelskor med barn	
	utom äktenskapet	i äktenskapets sju första månader
1939	12,272	13,842
1940	11,849	14,407
1941	11,051	14,064
1942	10,675	15,343
1943	11,211	17,008
1944	11,675	
1945	12,297	

Mot minskningen i antalet födda utom äktenskapet fram till år 1942 står en ökning i antalet före vigseln avlade barn. Sätter man summan av de två sista talen i relation till antalet ogifta kvinnor i åldern 15—45 år erhålles ett slags mått på de utomäktenskapliga och föräktenskapliga förbindelserna. Man erhåller följande promilletal 1939 33 ‰, 1941 33 ‰ och 1943 40 ‰. Huru dessa tals inne-

börd skall bedömas är ovisst och må icke direkt tagas som utgångspunkt för uttalande om försämrad moral. Det kan även innebära en sänkning av aborteringsfrekvensen (stegrad motvilja mot illegal abort) samt ett ökat legaliserande av de utomäktenskapliga förbindelserna.

Men om man än kan konstatera en mindre ökning av den utomäktenskapliga fruktsamheten är det dock den äktenskapliga fruktsamheten, som svarar för nästan totala ökningen. Den har stigit i alla delar av Sverige, på landsbygd och i städer, om än betydligt mer i städerna. Den har stigit i olika samhällsklasser, ehuru svagast i jordbruksbefolkningen (t. ex. en ökning av 4 % 1942—1943 mot 13 % för övriga samhällsklasser) och mest i de högre samhällsklasserna. Ökningen kan konstateras i alla grupper av äktenskap alltefter vigselår och är icke enbart förbunden till de yngre äktenskapen utan även (och relativt sett mest) till äktenskap av längre varaktighet. Det oaktat företer barnantalet i äktenskap med en duration av 12 år eller högre en vikande tendens år för år. Om man än kan konstatera dessa fakta, är det avgörande icke nativitetens just nu aktuella storlek utan utsikterna att behålla densamma eller utsikterna att undvika en alltför kraftig sänkning. Spår till en nedgång kunna skönjas, om man är pessimistiskt anlagd. 1945 års födelsesiffra var i förhållande till folkmängd och de giftas antal lägre än 1944 års siffra och antalet under första kvartalet 1946 blir, mätt på samma sätt, lägre än första kvartalets siffra 1945. Och födelsetalet i Stockholm ligger första halvåret 1946 4—5 % lägre än siffran för år 1945. I alla händelser torde man vara berättigad att påstå att befolkningsituationen för närvarande står och väger och att ett omslag måhända kan förväntas. Tydningen av nuvarande höga födelsetal och den framtida utvecklingen måste ske med försiktighet, till dess man vet mera om de bakomliggande faktorerna.

Ökningen synes ha åstadkommit dels genom att i de nyingångna äktenskapen det första och jämväl det andra barnet komma tidigare än förut, dels genom att i de äldre äktenskapen, som förut endast haft ett barn (eller varit barnlösa) en övergång till tvåbarnsfamiljer skett. Inom de högre inkomstklasserna synas emellertid barnen ha högre ordningsnummer och större barnskaror vara vanligare än för några år sedan. Följande siffror från Malmö stad år 1944 torde måhända belysa detta. Av de inom äktenskapet födda voro i runt tal 50 % det förstfödda, 35 % det andra barnet i ordningen, 10 % det tredje barnet och endast 5 % av barnen hade

än högre ordningsnummer. Inom de olika inkomstklasserna varierade medeltalet av barnens ordningsnummer som följer

3,000— 5,000 kronors inkomst	1,75
5,000—10,000 » »	1,68
över 10,000 » »	2,00
Samtliga inkomstklasser	1,75

De högsta inkomstklassernas högre ordningsnummer är påfallande.

Det kan faktiskt diskuteras om nuvarande fruktsamhet resulterar i det medelbarnantal i äktenskapet, som kan anses vara erforderligt för att undvika folkminskning. 1943 års fruktsamhet innebär nämligen icke mer än i genomsnitt 2,3 barn per äktenskap.¹

Och skulle orsaken till den höga födelsefrekvensen under de allra sista åren vara den de äldre familjerna med tidigare högst ett barn i någon större utsträckning ökat barnantalet till två och att de yngre äktenskapen hastigare fått ett och två barn än förut blir slutsatsen den att födelsetalet snabbt kan sjunka, försåvitt icke en tendens till trebarnsfamiljer blir vanligare än förut.

Och härmed kommer man in på sambandet mellan socialpolitik och befolkningsutveckling. 1941 års befolkningsutredning har nu framlagt sitt huvudbetänkande om de allmänna kontanta barnbidragen. De övriga åtgärderna, bl. a. fria skolmåltider och fria sommarresor, vilka blivit eller håller på att förverkligas, kunna knappast tillmätas samma vikt i befolkningsreglerande syfte, även om de verka utjämnande på levnadsstandarden mellan barnfattiga och barnrika familjer.

De fria skolmåltiderna skola ju förverkligas under de närmaste fem åren. De beräknas motsvara ett värde av cirka 100 kronor per år och skolbarn och underlätta dessutom arbetet för husmödrarna. Med hänsyn till den stora ökningen i de skolpliktiga barnens antal under de närmaste tio åren, i vissa städer troligen en fördubbling, samt utsikterna på den kvinnliga arbetsmarknaden torde emellertid förverkligandet stöta på stora hinder och ordnandet av dem leda till företeelser á la kasernutspisning. Vissa

¹ Det innebär icke att jag anser nuvarande födelsetal för lågt. Jag anser tvärtom att födelsetalet är cirka 10,000—15,000 för högt och att denna topp på födelsekurvan åstadkommits genom faktorer, som icke båda allt för gott. »Toppen» i födelsetalet borde ha använts för att fylla ut de låga siffrorna tidigare.

betänkligheter ha också senare rests av dem, som varmt tillskyndat planerna i detta avseende.

Befolkningsutredningens viktigaste förslag avser det kontanta bidraget av 200 kronor per år och barn under 16 år, oavsett familjestorlek, inkomst och dyrortsgrupp. Som emellertid utredningen föreslår borttagandet av de skattefria avdragen vid den statliga beskattningen blir emellertid effekten något reducerad. För en familj med inkomst mellan 5,000 och 10,000 kronor bli skatterna härigenom vid nuvarande skattesatser ökade med i runt tal 100 kronor per barn, i de högsta dyrortsgrupperna än mera. Resultatet för den stora medelklassen blir förhållandevis blygsamt. Och dock torde därstädes åtgärder vara behövlige i stor utsträckning. När det beskattningsbara beloppet överskrider 10,000 kronor, d. v. s. en inkomst av 12,000—15,000 blir effekten av det kontanta bidraget ingen. Förslaget innebär med andra ord en försämring av de barnrika familjernas ställning jämfört med de barnlösa inom dessa inkomstklasser. Reflektionerna göra sig själva.

Förslagets viktigaste förtjänst är dess enkelhet. Beloppet skall utgå utan prövning för alla barn från och med kalenderåret efter födelseåret. Dess förtjänst är också att förslaget bryter mot naturprincipen. I stället för att bidrag utgå i form av anvisningar på livsmedelsartiklar, beklädnadsartiklar m. m., vilket förutsätter en mindre inskränkning i den individuella levnadsföringen, får enligt förslaget föräldrarna själva disponera medlen och taga ansvaret härför. Det måste också vara bättre att låta majoriteten av bidragsgivarna själv förvalta medlen och ställa en olämplig minoritet under viss kontroll än att med hänsyn till denna minoritet ställa även majoriteten under kontroll.

Enligt nuvarande läge skulle förslaget innebära en utgift på 270 miljoner kronor årligen, varifrån dock får dragas cirka 70 miljoner kronor, som inflyter i ökade skatter genom de skattefria barnavdragens slopande.

Då befolkningsituationen innebär ett eftersträvande av flera trebarnsfamiljer än vad som för närvarande bildas, borde man utförligare diskuterat principerna om växande bidrag med ökade barnantal. Förra befolkningskommissionen gick in för större skattefria avdrag för tredje och följande barn än för de två första barnen, ett i viss mån riktigt förslag, ehuru endast de välbärgade familjerna hade någon glädje därav.

Med hänsyn till de ekonomiska konsekvenserna har befolkningsutredningen framlagt beräkningar över kostnaderna, om barn-

bidragen begränsas till det andra och följande barnen i familjerna, d. v. s. ettbarnsfamiljerna skulle vara helt undantagna från bidrag och de större familjerna skulle få bidrag för alla minderåriga barn utöver ett.

Emellertid synes det leda till konsekvenser, som knappast beröras i betänkandet. Man utgår från den aktuella familjestorleken (= antalet minderåriga barn) och icke från den verkliga familjestorleken (= totalantalet i äktenskapet födda barn). En familj, där barnen födas med korta mellanrum, kommer totalt i åtnjutande av större bidrag än en lika stor familj, där barnen födas med långa mellanrum. En familj med trillingar skulle enligt förslaget komma i åtnjutande av inalles 32 årliga bidrag medan en familj, där åldersskillnaden mellan det äldsta och det yngsta uppgår till 16 år endast erhöles 16 årliga bidrag inalles. Visserligen sprides kostnaderna för barnen i det senare fallet över betydligt flera år och bli icke så kännbara för familjeföreståndaren. Å andra sidan medför korta tidsmellanrum mellan barnen vissa besparingar (artiklar kunna lätt gå i arv från barn till barn), varför utgifterna för barnen troligen bli större i det senare fallet men barnbidragen mindre.

Enligt min åsikt tager utredningens förslag näppeligen fasta på situationen. En differentiering av barnbidragens storlek efter den totala familjestorleken (icke antalet hemmavarande minderåriga) synes mig riktigare, varvid bidragen för det första kunna vara lägre (eller helt utgå) och bidragen för det tredje och fjärde barnet väsentligt större än för det andra. Om man av ekonomiska orsaker måste hålla sig inom en viss ram och skära ned kostnaderna för det första barnet skulle det ändå gå för sig att göra bidragen för det tredje och följande barnen större.

Om man normalt räknar med att 35 % av barnen skola vara det förstfödda, 30 % det andra barnet i ordningen och 35 % det tredje och fjärde barnet i ordningen skulle en differentiering av barnbidragen i 100 kronor, 200 kronor och 300 kronor vara väl så önskvärd och icke medföra högre årliga utgifter än ett odifferentierat bidrag på 200 kronor för alla barn.

Men huruvida ekonomiska åtgärder verkligen kunna höja familjestorleken är väl ännu icke bevisat.